

TAALGEDRAG VAN LERAAR EN LEERLING, VIA DE ZG. 'KWARTSLAG' BESTUDEERD

Steven ten Brinke

In het laatste nummer van MOER, het konferentienummer, stond een stuk van Jacques Peeters over de *Landelijke Werkgroep Moedertaalonderwijs en toch geen Nederlands*. In dit stuk werd o.a. het volgende verteld:

- de L.W.G. Moedertaal enz. is tot nu toe nog geen open subvereniging, maar betreft zijn leden uit konferentiestromen;
- hij overschrijdt de grenzen van het vak Nederlandse taal;
- het doel van de LWG is: de leden en andere onderwijsgeevenden bewust te (blijven) maken van het grote belang van de moedertaal in het onderwijsleerproces van welk vak dan ook, op welk schooltype dan ook;
- de LWG werkt vanuit tenminste twee invalshoeken, 'taalgedrag' en 'onderwijs'; de combinatie van beide invalshoeken heet, in het LWG-jargon, 'de kwartslag van Steven'.

In dit artikel worden de laatste drie punten uitgewerkt en geïllustreerd. Het is in de eerste plaats bedoeld als informatie, niet als handleiding voor direct-praktische toepassingen.

Ik verwacht overigens wel dat er in de toekomst vanuit de LWG zulke op de praktijk toegespitste stukken zullen worden geproduceerd.

Voor ik met mijn informatie aanvang deel ik nog mee, dat in de LWG onderwijsgeevenden uit *alle schooltypen* vertegenwoordigd zijn: kleuter-, basis-, algemeen voortgezet en beroepsonderwijs. Een allround VON-groep dus, die LWG.

KONKRETE SITUATIES

De leden van de LWG zijn alleen maar geïnteresseerd in concrete lessituaties en concrete tests en proefwerken. Er wordt dus niet over onderwijs in abstracto gepraat, maar over onderwijs dat echt gebeurd is.

Als materiaal worden gebruikt: uitgetikte bandopnamen van lessen, video-opnamen, reproducties van gegeven tests en van de resultaten daarvan.

Lessen in alle vakken komen in aanmerking voor bestudering. Zelf heb ik tot nu toe aardrijkskundelessen (basisonderwijs en avo), een reken- en een kookles (resp. avo en lhno) onder ogen gehad.

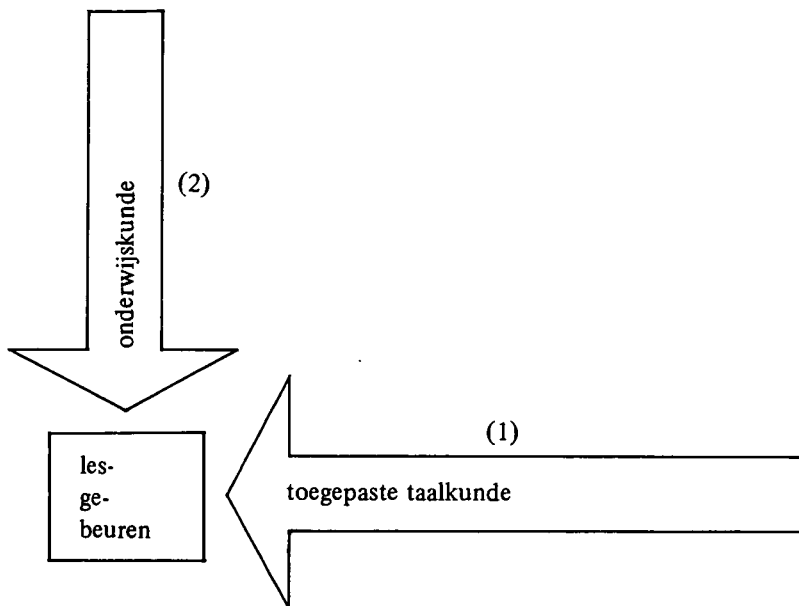
DE KWARTSLAG

De procedure die in de LWG bij het bestuderen van de lesgebeurens wordt gevolgd, is even eenvoudig als effectief.

1 Men kijkt naar een bepaald aspect van het *taalgedrag* van leraar en/of leerlingen (b.v. gebruikt de leraar vaktaal, en zo ja, hoe? Wat voor vragen stelt de leraar? Wat voor intonatie gebruikt hij?).

2 Daarna interpreteert men de gevonden verschijnselen vanuit *onderwijskundig* gezichtspunt (voor een voorbeeld zie onder).

Nog korter gezegd komt het er dus op neer dat twee¹ 'kundes', of disciplines, *toegepaste taalkunde* en *onderwijskunde* na elkaar en in combinatie worden toegepast. Deze procedure heet 'de kwartslag van Steven', omdat ik, toen ik hem op de VON-konferentie van 1973 toelichtte, uitlegde dat het hier om twee verschillende invalshoeken ging en dit nog verder verduidelijkte door, staande voor de groep, een paar maal 90° naar links te draaien:

Voor de goede orde: wat ik hier 'toegepaste taalkunde' noem, heet ook wel: 'taalbeheersing', 'taalgedragkunde', 'sociolinguïstiek'.

Een voorbeeld. Een kookles, 3e klas lhno².

Een LWG-subgroep besluit deze les te bekijken vanuit het oogpunt 'vaktaal'. Ze stoot o.a. op het volgende fragment.

Lerares

... Dus dat dierlijke eiwit dat lijkt het meest op ons lichaamseiwit en dat plantaardige eiwit niet ... Nou heb ik ook wel eens verteld dat als je dus een plantaardig eiwit als hoofdmaaltijd eet, wat moet je dan als aanvulling erbij eten? Je moet toch genoeg eiwit krijgen ... Hoe doe je dat? Wie weet dat nog, Anja?

Wat zeg je?

Dus met dierlijk eiwit aanvullen. Dus geef me dan eens een goed voorbeeld van een menu met erwtensoep erin, wat moeten we dan bijvoorbeeld voor toe geven? ... Wat kan ik dan voor toe geven?

Nee, erwtensoep eet ik als hoofdgerecht en geef ik dan een lapje vlees als toe?

Ja, want wat zit daarin?

Ja, want daar zit dus melk in en in melk zit eiwit hè ...

Anja (onverstaanbaar)

Anja Met dierlijk eiwit aanvullen.

Anja Vlees?

Andere leerling Drie in de pan.

Idem Melk.

Kijkend via invalshoek 1 (taal, in het bijzonder vaktaal) constateert de groep: de lerares ziet niet veel in het antwoord van Anja, 'Vlees?'. Ze gaat er in ieder geval niet op in, en reageert onmiddellijk op de daarna komende, 'goede' reactie. Toch had ze wel op Anja's poging moeten ingaan, want die is zo gek nog niet. Voor Anja is 'dierlijk' kennelijk nog geen vakterm geworden: bij dat woord ziet zij het beest zelf - en, als het om eten gaat, een biefstuk of schnitzel - voor zich. Voor de lerares heeft het woord uiteraard de ruimere vakbetekenis 'van een dier afkomstig', en het is daarmee ook van toepassing op voedingsmiddelen als boter, kaas en melk.

Via invalshoek 2 (onderwijskunde) wordt dit aspect van het leraarsgedrag nu als volgt geïnterpreteerd (deze interpretatie berust uiteraard niet alleen op dit ene fragmentje): de lerares denkt primair vanuit het vak, niet vanuit de leerling. De groep stoot daarmee

op een van de meest markante leraarskwalen, een kwaal die sommige leden op dat ogenblik ook verschrikt bij zichzelf signaleren.

Met deze laatste toevoeging hoop ik duidelijk te maken dat de LWG niet uit zure kritikasters bestaat die bij voorkeur fouten bij anderen aanwijzen. De balken in het eigen oog worden naar vermogen gesignaleerd. Sommige LWG-ers vinden overigens dat voortaan alleen nog door leden gegeven lessen en proefwerken mogen worden bestudeerd.

Een groep kan besluiten een les op meer dan één taalaspect te bezien, en daarbij bij elk van die aspecten de kwartslag uit te voeren.

Een tweede aspect dat t.a.v. de kookles in het onderzoek werd betrokken was de intonatie van de lerares. Ook hier was de uitslag treurig. Er zijn leraren die in hun lessen op dezelfde toon praten als in het gewone leven. Anderen hanteren een speciale intonatie, een 'leraarstoontje': grote nadrukkelijkheid, 'omroeperigheid' en een neerbuigende vriendelijkheid die wel gebruikt wordt tegenover mensen die niet helemaal goed wijs zijn. De kooklerares bezigde dit 'toontje'.

Dat bij een bepaald sociaal beroep een 'toon' hoort - die overigens slechts door een deel van de beoefenaars van dat beroep gehanteerd wordt - is een bekend verschijnsel. Leden van de betreffende subgroep van de LWG noemden in dit verband

het poeslieve gemiauw van sommige kleuterleidsters tegenover kleuters.

— de infantiele vrolijkheid in de stem van sommige verpleegsters in bejaardentehuizen
— de kortaffe viriliteit in het stemgeluid van bepaalde officieren.

Aan de onderwijskundige interpretatie (invalshoek 2) van een en ander kon de groep niet zeer veel tijd besteden (er is overigens literatuur over). Drie interpretaties werden gesuggereerd.

1 Dit leraarstoontje komt voort uit een autoritaire houding. Het bekende criterium van het echtpaar Tausch, de onomkeerbaarheid van het leraarsgedrag, is van toepassing: de leerlingen worden niet geacht op dezelfde manier tegen de lerares terug te praten; als ze dat wel zouden proberen zou deze laatste hoogstwaarschijnlijk ernstig geschokt worden.

2 Het toontje geeft blijk van vervreemding van de werkelijkheid: de lerares beleeft de lessituatie anders dan als een normale leefsituatie (in de laatste hanteert ze ongetwijfeld een normale spreektoon). Via het signaleren van deze vervreemding kreeg de groep aansluiting met de bekende ideeën van Illich en de iets minder bekende - ook minder utopische - van Von Hentig (Hervorming van de school. Alternatieven of maatschappij-revolutie? De Nederlandsche Boekhandel, 1973).

3 De lerares gebruikt dit toontje, omdat de leerlingen dit van haar verwachten. Als ze het niet zou doen verliest ze haar greep op de groep. De toon wordt dus als het ware geïnduceerd door de leerlingen.

Deze interpretatie is niet in strijd met de twee eerder genoemde. Hij kan betekenen, dat de leerlingen van de lerares verlangen dat ze zich autoritair en vervreemd gedraagt³. Misschien zijn alle drie interpretaties waar. Opwekkend zijn ze in ieder geval geen van alle.

Tot zover dit voorbeeld van hoe de kwartslag werkt. Het voorbeeld kan de indruk geven dat het bestuderen van de lessen en tests en het trekken van conclusies een vrij eenvoudige zaak is en op rolletjes verloopt. Zo is het echter niet. De onderzoeken hebben altijd een onzeker, tastend verloop. Bovendien moet men, alvorens een les of test vanuit de toegepaste taalkunde te kunnen bekijken, over enige basiskennis op dat laatste terrein beschikken. Omdat veel leden van de LWG niet uit de neerlandistische hoek komen, kost het verwerven van deze basiskennis een zekere hoeveelheid tijd en moeite (invalshoek 2, onderwijskunde, biedt minder problemen omdat alle leden tenminste wel onderwijs geven). Bepaalde leden van de LWG zijn met de informatie-inbreng op de genoemde twee terreinen belast.

DE KRACHT VAN DE KWARTSLAG

In de loop van een jaar is de kwartslag een tamelijk effectieve onderzoeksmanier gebleken.

Dit komt natuurlijk in de eerste plaats omdat het taalgedrag van leraar en leerlingen een belangrijk onderdeel vormt van hun totale onderwijsgedrag.

Verder is het een duidelijk voordeel, dat de toegepaste taalkunde een in verhouding smal onderzoeksgebied is, en de onderwijskunde een breed. Dit laatste wordt duidelijk telkens als op invalshoek 2 wordt overgeschakeld: dan komt meteen een hele stoet onderafdelingen van de onderwijskunde binnen het gezichtsveld, b.v. doelstellingenleer, motivatieleer, leerpsychologie, ontwikkelingspsychologie, toetskunde, leerplanontwikkeling.

Lang niet alle van deze genoemde onderdelen zijn overigens in de LGW al aan bod gekomen.

Het smalle terrein van de toegepaste taalkunde kan grondig worden bewerkt door een klein legertje specialisten. Zoals u kon zien aan het taalbeheersingsnummer van MOER (1974.1) gebeurt dat op het ogenblik ook in Nederland. Een prettig gevolg van deze geconcentreerde activiteiten is, dat ze geregeld tamelijk doorwrochte produktjes opleveren, die het mogelijk maken bij elk onderzoekje met een degelijk instrumentje in de hand van start te gaan. Een tweede voordeel is, dat het relatief smalle terrein door beginners althans een beetje kan worden overzien, en het aantal verschijnselen waarop men zal gaan letten, al van tevoren is ingeperkt.

Het gaat uiteindelijk echter om onderwijs, en daarom zou het onverstandig zijn alleen maar door de koker (of mooier gezegd: via het referentiekader) van de toegepaste taalkunde te blijven kijken. Zojuist gesignaleerde verschijnselen als vak-gecentreerdheid en schoolse vervreemding van de werkelijkheid zouden dan niet in het vizier komen, en in ieder geval niet in een groter verband kunnen worden geplaatst (en daardoor verhelderd). Dat kan alleen via inschakeling van de onderwijskunde.

Wat hierboven gezegd is kan als volgt worden samengevat:

de toegepaste taalkunde fungeert als *aangever*.

de onderwijskunde fungeert als *afmaker*.

EEN PAAR ANDERE ONDERZOEKEN

In het tweede berichtje in MOER - zie het begin van dit stuk - werden al genoemd.

- het stellen van vragen.
Hierbij is o.a. gelet op de verhouding tussen het aantal controlevragen en echte vragen (dat zijn vragen waarop de leraar zelf het antwoord niet weet; b.v. 'Hoe vinden jullie dat we dit moeten aanpakken?' 'Wie wil hierop reageren?') in een les.
- interactie-analyse:
wat voor soort mededelingen en vragen wisselen leraar en leerlingen tijdens de les uit: informatie, mening, aanwijzing, toegespitste vraag, ruime vraag, acceptatie van ideeën, verwerping van ideeën enz. (insiders zullen hierin het zg. VICS-systeem herkennen).
- theorie van de zg. niet-dwingende argumentatie:
op welke manier kun je iemand overtuigen met argumenten, terwijl dat toch niet een echt logisch overtuigen is?

Enige onderwerpen die op konferenties werden aangepakt zijn:

- functioneren correctietekens bij tests en proefwerken als communicatie?
- de taal in schoolboeken.

Hopelijk wordt er over het resultaat van deze naspeuringen in de nabije toekomst iets gepubliceerd.

LEIDT DE KWARTSLAG TOT VERANDERINGEN?

Via de kwartslag komen de vreselijkste dingen aan het licht. Het voorbeeld uit de kookles gaf daarvan slechts een proefje. Deze dingen zijn des te schokkender omdat ze voortkomen uit het bestuderen van lessen en tests van bepaald-niet-slechte leraren. Zo is naar mijn mening de kooklerares van daarnet geen slechte docente - en ik heb dus bijna spijt haar, zij het anoniem, ten tonele te hebben gevoerd.

Bovendien vormen steeds echte lessen en tests het uitgangspunt. Vooral dit echt-gebeurd-zijn vormt in het algemeen een belangrijke factor voor veranderingen. Dit is nogal logisch: wat je met eigen ogen kunt zien maakt meer indruk dan wat je via een ander verneemt.

Toch durf ik nog niet veel stelligs te zeggen over de vraag of de kwartslag tot veranderingen leidt, of niet.

Er zijn positieve aanwijzingen. Er is b.v. het geval van de lerares-aardrijkskunde die haar test, bij een onderzoek volgens de geschetste manier, door de mand zag vallen, en die, met behulp van de onderzoeksgroep, onmiddellijk een nieuw type proefwerk ontwierp en daar ook mee ging experimenteren in haar lespraktijk. Maar: het was háár proefwerk, dat in háár bijzijn gekraakt werd.

En ik heb bij mezelf gemerkt, dat ik enige malen tijdens de gesprekken beelden kreeg van eigen fouten die ik meteen besloot voortaan te vermijden. Ik heb ze, voor zover ik weet, ook vermeden. Maar: misschien ben ik wel extreem bij de zaak betrokken.

Een tegenindicatie werd echter kort geleden geleverd door een pessimistische deelnemer aan de konferentiestroom van de LWG. Zij wees erop, dat, toen ik de onderwijskundige conclusies uit zes verschillende kwartslagonderzoekjes op een flap samenvatte in de trefwoorden

AUTORITAIRE HOUDING en

VERVREEMDING VAN DE VRAAG:

'WAARVOOR DIENT ONDERWIJS OOK ALWEER? ',

hieraan toevoegend:

DE SCHOOL IS NIET DOOD, ZOALS REIMER ZEGT, MAAR WEL ZWAAR ZIEK,

een deel van het publiek hierbij prettig-ontspannen toeluisterde.

Hetgeen mij het verontrustende visioen gaf van een mijner Gelderse oud-ooms, die zich op zondagochtend met welbehagen door de dominee placht te laten uitleggen welk een laagstaand zondaar hij wel was, om daarna tevreden een smakelijk middagmaal te verorberen.

We moeten dus maar afwachten. In ieder geval geloof ik dat werkelijke onderwijsveranderingen alleen maar kunnen voortkomen uit wroeten in wat werkelijk gebeurt - en niet uit abstract praten over innovatie.

NOG WAT NAMEN EN JAARTALLEN

De LWG is het produkt van drie opeenvolgende konferentiestromen, in 1972, 1973 en 1974. In die van 1972 werd de problematiek uitvoerig verkend en losgepraat, in 1973 (waarin de LWG ontstond) en 1974 vonden consolidaties plaats.

De naam 'Moedertaalonderwijs en toch geen Nederlands' is gelijk aan de titel van het artikel van mijn hand in de eerste, toen nog gestencilde, MOER (1969). Veel ideeën en inspiratie putte de stroomleiding 1972 uit het werk van onze Engelse vakbroeders in de National Association for the Teaching of English.

Stroomleiders en informanten in de opeenvolgende konferentiestromen waren, in alfabetische volgorde: Hans van Aalst, Kees van Baalen, Helge Bonset (3 x), Steven ten Brinke (2 x), Dana Constandse, Dineke Duistermaat, Dinie van Gemert (2 x), Truus van den Heuvel (2 x), Gerard Hubers, Tan Kamer, Klaas Koster, Jacques Peeters (2 x), Els Rekers, Arie Sturm, Jan Sturm (2 x), Hans Verwey, Caroline van der Wel.

Kontaktpersoon voor de LWG is Tan Kamer, Pernambucolaan 7, Overveen (023 - 253366).

- 1 Voor de volledigheid moet ik nog vermelden dat er in de LWG nog een derde discipline wordt toegepast, nl. de zg. *agogiek* ('Agologie' genoemd, als men de wetenschappelijke benadering bedoelt). Zeer simpel gezegd, tracht deze discipline hulp te bieden aan mensen die hun situatie ten goede trachten te veranderen.

Voor de LWG is deze discipline van belang, omdat leden die nieuwe ideeën hebben opgedaan, meestal onmiddellijk met problemen te maken krijgen, als ze die ideeën in hun school - resp. sectie/vakgroep - in de praktijk willen brengen.

Over een mogelijke aanpak van deze problemen is theoretische informatie verstrekt. Verder is er door een aantal leden met de bedoelde aanpak geoefend (in de vorm van sociodrama's).

- 2 Materiaal verschaft door Jan Sturm.
- 3 Volgens informatie van Jan Sturm komt de lerares, na lezing van dit stuk, zelf ook met een dergelijke verklaring. Ze meent, dat dit toontje typisch was voor haar spreekgedrag juist in de betreffende klas.